

Atte Arffman

ANTIIKKI JA LUONTO –

Roomalainen luontokäsitys Lucretiuksen,

Horatiuksen ja M. T. Varron mukaan

Kandidaattitutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
9.5.2015

Sisällys

1. JOHDANTO	1
2. LUCRETIUKSEN MATERIALISTINEN MAAILMA	4
3. HORATIUS – HYVÄN ELÄMÄN JÄLJILLÄ	11
4. VARRO – VOITTOA LUONNOSTA	16
5. ROOMALAINEN LUONTOKÄSITYS	21
LÄHTEET	25
LIITTEET	27

1. Johdanto

Ihminen on aina ollut osa luontoa. Tämä on fakta, joka ei ole muuttunut siitä huolimatta, että se on vähenevässä määrin ensisijainen elinympäristömme, ja vaikka kykymme manipuloida sitä on vuosisatojen ja -tuhansien kuluessa kasvanut lähes rajattomaksi. Ihmisellä on myös läpi historian ollut jonkinlainen käsitys luonnosta. Tämä kandidaattitutkimus käsittelee ihmisen käsitystä luonnosta antiikin roomalaisessa kontekstissa.

Luontosuhde on hankalasti konkretisoitava käsite. Yksittäisen ihmisen suhde luontoon on hyvin henkilökohtaista, jolloin sitä on hankala käsitellä objektiivisesti. Silti ihmisten henkilökohtaisia tuntemuksia voidaan arvioida tietyin varauksin. Yleistävänä terminä luontosuhde ei olisi ollut sopiva. Luontokuva taas on käsitteenä yksiulotteinen, eikä välttämättä ota kantaa siihen, miten luonnosta ajateltiin. Otsikkoon on tästä syystä valittu termi luontokäsitys, sillä sen voi katsoa sisältävän alleen niin luontosuhteen kuin luontokuvankin käsitteet toisiaan täydentävästi.

Vaikka aihe sijoittuu lähdeaineistoltaan ja kiintopisteeltään parin tuhannen vuoden taakse menneisyyteen, se on ajankohtainen. Ympäristöstä ja ihmisen suhteesta siihen on käyty paljon debattia viimeaikoina, kun esimerkiksi ilmastonmuutoksen aikaansaannokset alkavat näkyä konkreettisina ilmiöinä luonnossa. Nämä ovat asioita, jotka muokkaavat luontokäsitystämme tänä päivänä. Kuitenkin, kuten kulttuurimme yleensäkin, luontokäsityksemme on osa suurempaa jatkumoa. Tässä jatkumossa varsinkin antiikin roolia länsimaisen kulttuurin peruskivenä on korostettu. Tämä tarkoittaa sitä, ettei lähdeaineiston vanhuus poissulje automaattisesti siinä olevien tietojen ja taitojen mahdollista käyttökelpoisuutta tänä päivänä. Tarkoitus onkin tehdä varovaisia vertailuja antiikin- ja nykyhetken luontokäsitysten välillä. Näiden arvioiden pitää kuitenkin olla hyvin hienovaraisia anakronismien välttämiseksi. Huomioon täytyy esimerkiksi ottaa se, mitä sanalla luonto ymmärrettiin antiikin aikana. Tämä tulee esille tutkimuksen kuluessa.

Tässä työssä antiikin roomalaista luontokäsitystä valotetaan kolmen roomalaisen kirjoittajan teosten perusteella. Nämä ovat Titus Lucretius Carusin (n. 99 - 55 eaa.) *De*

rerum Natura, Quintus Horatius Flaccuksen (8. joulukuuta 65. - 27. marraskuuta 8 eaa.) 18 pakinaa ja satiiria sekä Marcus Terentius Varron (116 - 27 eaa.) *Rerum rusticarum libri III*.

Alkuperäislähdekirjailijat ovat likipitään aikalaisia toistensa kanssa, joskin Lucretius kuoli Horatiuksen ollessa n. kymmenen vanha. Heidän voidaan siis olettaa olleen tietoisia ajan yleisistä käsityksistä ja nyansseista. Tämä vähentää tarvetta suhteuttaa heitä toisiinsa ajallisesti ja komparatiivisten tulkintojen tekeminen käy hieman yksinkertaisemmaksi. Työ saa myös aikarajauksen; se sijoittuu viimeisen esikristillisen vuosisadan kontekstiin noin vuosiin 60 eaa. – 20 eaa. ja näin ollen myöskään kristinusko ei ole vaikuttamassa ajan luontokäsitykseen.

Teokset edustavat erilaisia tyylejä ja ovat syvällisyydessään eritasoisia. Lucretiuksen teos on sisällöltään voimakkaan epikurolainen ja teosta leimaa huomattava dogmaattisuus. Epikurolaisuus oli kreikkalaisen Epikuroksen (341 - 271 eaa.) perustama filosofikoulukunta ja juuri Epikuroksen periaatteita Lucretius seuraa teoksessaan. Tutkimuksen lopussa on tarkempi kuvaus epikurolaisuudesta liitteessä 1.

Lucretiuksen teos edustaa siten filosofisempaa lähdemateriaalia. Epikurolaisuus kuitenkin itsessään ei ole edellytys teoksen valinnalle ja tutkimuksessa ei esitetä varsinaisesti epikurolaista luontokäsitystä, vaikka koulukunnan edustamat ajatukset näkyvät tekstissä. Filosofisella suuntauksella itsellään ei siis ole tutkielman aiheen kannalta merkitystä, eikä esimerkiksi vertailua epikurolaisen ja stoalaisen koulukunnan välillä tehdä.

Lucretiuksen vastapainona on Varron maatalousopas. Se toimii käytännönläheisempänä materiaalina. Varron teoksen valinta on perusteltu siksi, että se ei ole konkreettisemmän lähdemateriaalin edustajana itsestäänselvyys. Varron tilalla voisi olla vastaavassa roolissa esimerkiksi Plinius vanhemman ensyklopedinen *Naturalis Historia*, mutta tämä olisi ollut itsestäänselvään vaihtoehtoon päätymistä¹. Varro käsittelee teoksessaan maataloutta, joka antaa esimerkiksi Lucretiukseen nähden erilaisen lähestymisen luonto aiheeseen.

Horatiuksen satiirit ja pakinat sen sijaan edustavat Varroon ja Lucretiukseen verrattuna eri kirjallisuuden lajia. Vaikka Horatius kirjoittikin ajan käytännön mukaan teoksensa heksametrissä, on Paavo Castrén suomentanut ne runomittaa käyttämättä. Myös Horatius

¹ French 1994, 196.

on itse kirjoittanut, etteivät hänen satiirinsa oikeastaan ole runoutta ollenkaan². Ne eivät kuitenkaan ole samalla tavalla proosamuotoista dialogia, kuten Varron teos. Lisäksi Horatius ei ole satiireissaan varsinaisesti keskittynyt kuvaamaan luontoa, vaikka esim. toisen satiirikirjan kuudennessa satiirissa vertaileekin maalais- ja kaupunkilaiselämää³. Lucretiuksen ja Horatiuksen välillä vallitsee myös yhteys: epikurolaisuus. Horatiuksen satiireissa on paikoin epikurolaisia piirteitä.

Alkuperäislähdeaineisto toimii aiheen rajauksena. Tutkielman ei ole tarkoitus käsitellä koko *corpusta*, vaan ottaa aiheesta mielekäs ja perusteltu otanta. Teosten valintaa perustellessa, tulee myös otanta perusteltua. Tutkimus ei siis yritä olla yleiskuvaus, vaan edustaa kolmen aikansa henkilön, filosofin, lyyrikin ja oppineen tietokirjailijan luontokäsityksiä. Tämä korostuu varsinkin Horatiuksen kohdalla. Hänen satiireitansa on käännetty huomattavan vähän eri kielille, mitä Paavo Castrén selittää sillä, että ne ovat hyvin kiinteästi liitoksissa ajankohtaisiin ilmiöihin ja tapahtumiin⁴. Yhtäältä myös Lucretiuksen ja Varron teokset ovat tiiviisti liittyneitä omiin taustatekijöihinsä, epikurolaisuuteen ja maatalouteen. Nämä piirteet tarjoavat mahdollisuuden luoda luontokäsitystä hyvin läheltä lähdekirjoittajia.

Alkuperäislähteiden tulkinnassa on otettu huomioon, että ne ovat käännöksiä ja näin jo kääntäjien tulkintaa. Varsinkin Paavo Nummisen suomentama Lucretiuksen *De rerum natura* on hieman ongelmallinen sen takia, että Numminen on suomentanut sen käyttäen heksametrimittaa. Tämä tarkoittaa sitä, että hän on joutunut joissakin kohdissa painottamaan kieliäsuua ja runomittaa sisällöllisen tarkkuuden ylitse. Nummisella on kuitenkin suomennoksen johdannossa ja Lucretiuksen jokaisen kirjan alussa erinomaiset selitysosiot, joissa hän seikkaperäisesti käy lävitse käännöksiin ja suomentamiseen liittyneitä ongelmia.

Tutkimuksen tärkeimpänä tutkimusmetodina on lähiluku. Metodina lähiluku on perusteltu jo pelkästään antiikin tutkimuksen luonteen takia, jossa kirjalliset lähteet näyttävät vahvaa roolia arkeologisen aineiston rinnalla. Lähteitä tutkiessa on ollut tärkeää kiinnittää erityistä huomiota implisiittisiin piirteisiin, jotka mahdollisesti tuovat esille kirjoittajien luontokäsitystä. Toisaalta myös selkeästi luontokäsityksestä kertovat lähdeosiot voivat

² Castrén 2013, 7.

³ Castrén 2013, 25.

⁴ Castrén 2013, 7.

paljastaa jotain ajastaan yleensä. Tästä syystä lähiluku on metodologisena lähtökohtana käyttökelpoisin tälle tutkimukselle.

Minkäänlaista varsinaista hypoteesia roomalaisesta luontokäsityksestä ei aseteta, vaan lähdetekstiä analysoimalla ja tulkitsemalla koostetaan kuva aiheesta. Syväluotaavaa kielitieteellistä analyysiä ei ole tehty tutkimuksen rajallisen pituuden takia, sillä se olisi voinut ohjata tutkimusta sivuun historiallisesta kontekstista. Myöskään filosofian syvälliseen pohdintaan ei mennä edellä mainitusta syystä. Tärkein tutkimuskysymys on millainen antiikin roomalainen luontokäsitys oli. Tutkimuksessa pyritään siis vastaamaan kysymykseen ”miten ajateltiin”, ei kysymykseen ”miksi ajateltiin”. Kyseessä on kulttuuri- ja aatehistorian kenttiin sijoittuva kvalitatiivinen tutkimus.

2. Lucretiuksen materialistinen maailma

Historiankirjoitus ei tunne Titus Lucretius Carusin, eli lyhyesti Lucretiuksen, elämästä oikeastaan yhtään mitään. Hänen tiedetään syntyneen joskus vuoden 100 eaa. jälkeen, mahdollisesti vuonna 94, kuten Hieronymus esittää käännöksessään Eusebioksen *Chroniconista*.⁵ Hänen ainoa säilynyt teoksensa, *De rerum natura*, kuuluu latinankielisen runouden suurimpiin saavutuksiin.⁶ Muutaman muun lyhyen maininnan ohella teos on käytännössä ainoa kunnollinen lähde, jonka perusteella Lucretiuksen elämästä ja ajatuksista voidaan tehdä tulkintoja.

De rerum natura tarjoaa meille oivan mahdollisuuden raottaa Lucretiuksen ajatuksia luonnosta. Teoksen kuudessa kirjassa hän käsittelee hyvin moninaisesti eri luonnonilmiöitä, ihmistä ja eläimiä, sekä niiden alkuperää. *De rerum natura* ei kuitenkaan itse asiassa ole Pliniuksen *Naturalis Historian* kaltainen ensyklopedinen tietokirja, vaan sen taustalla on Lucretiuksen edustaman epikurolaisuuden mukainen moraalinen vaikutin. Teoksellaan Lucretius halusi vapauttaa ihmisen tuntemasta tuskaa ja pelkoa jumalia ja kuolemaa kohtaan.⁷ Näistä eroon pääseminen tarkoitti mahdollisuutta saavuttaa *ataraxia* eli hengen tasapaino. Ratkaisu peloista pääsemiseksi on Lucretiuksen mukaan: ”luonnon tutkimus tarkka”.⁸

Lucretiuksen maailma on epikurolaisen atomistin materialistinen maailma. Maailman materian ja ilmiöiden perustana ovat atomit, ikuiset⁹ ja jakamattomat¹⁰ alkeiskappaleet. Kaikki koostuu niistä, tyhjiöstä tai edellisten yhtymästä; jopa ääni¹¹ ja näkeminen¹² ovat kappalemaisista ja niiden synty ja toiminta esitetään atomioppia hyödyntäen.

Atomit ovat myös jatkuvassa liikkeessä, minkä Lucretius todistaa toisessa kirjassaan.¹³ Tästä syystä Lucretiuksen maailma toimii, nykytermiä käyttäen, hyvin mekaanisesti. Kaikki

⁵ Howatson 2011, 330.

⁶ Concise Routledge encyclopedia of philosophy 2000, 512.

⁷ Howatson 2011, 330.

⁸ Lucretius, II 59–61. Viitattaessa itse Lucretiuksen tekstiin käytän edellä olevaa viittauserkintää, jossa roomalainen numero merkitsee kirjan numeroa ja perässä oleva numero rivejä.

⁹ Lucretius, I 540–550.

¹⁰ Lucretius, I 551–583.

¹¹ Lucretius, IV 524–527.

¹² Lucretius, IV 216–468.

¹³ Lucretius, II 62–332.

on kuitenkin luonnollista ja ilmiöt tapahtuvat juuri, kuten niiden täytyykin tapahtua. Näin ollen esimerkiksi maanjäristyksiä tai ukkosta ei tarvitse pelätä. Luonto toimii luonnonlakien mukaan, eikä esimerkiksi jumalien suosiosta. Aikaansa suhteutettuna tällainen kommentointi ei kuitenkaan välttämättä ollut kovinkaan radikaalia. Mary Beard, John North ja Simon Price huomauttavatkin kirjassaan *Religions of Rome volume I – A history*, että myöhäisen tasavallan aika on usein nähty uskonnollisen rappion aikana ja uskonto laiminlyötynä tai manipuloituna puhtaasti poliittisiin tarkoituksiin.¹⁴ Koska Lucretius ei kuitenkaan varsinaisesti hyökkää perinteistä jumalkäsitystä vastaan, vaikka suhtautuikin siihen kielteisesti¹⁵, on hänen jumalkäsityksensä tuskin pidetty uhkana suurempien ongelmien keskellä. Toisaalta tämä kertoo myös jumalien ja uskonnon merkityksestä yhteiskunnassa, sillä Lucretius tuskin kritisoi tyhjää. Aiheesta kirjoitettiin yleisestikin paljon ja eräs syy käsitykselle uskonnon rappiosta on yksinkertaisesti se, että monet kirjoittajat päättivät kuvata ajan uskontoa rappiolliseksi.¹⁶

Lucretiuksen luontokäsitys on hyvin anti-teologinen. Luonto esiintyy tekstissä hieman jumalankaltaisena kokonaisuutena, mutta esitysmuoto on allegorinen, ja sillä tarkoitetaan luontoa tiettyjen periaatteiden mukaan toimivana kokonaisuutena:

”Toisekseen selitän, miten ruoria käyttävä luonto
kääntää auringon sekä kuun voi kiertämäretket,
ettei luulona ois vain keskeä maan sekä taivaan
kulkevan itsekseen omin neuvoin herkeämättä,
että ne palvelen sois kasvua viljojen, karjain,
taikkapa arveltais jumaloiden johtavan niitä.”¹⁷

Kuten sitaatti osoittaa, esitysmuodon tarkoitus on myös tukea käsitystä jumalien vaikuttamattomuudesta.

Tämä käsitys luonnosta tuli roomalaisajalla vanhemman kreikkalaisen käsityksen rinnalle, jossa sanat *natura* ja *physis* olivat tarkoittaneet ”asioiden luontoja” (*the nature of a*

¹⁴ Beard, North & Price 1998, 117.

¹⁵ Numminen 1965, 13.

¹⁶ Beard, North & Price 1998, 117–118.

¹⁷ Lucretius, V 76–81.

thing’).¹⁸ Roomalaiset oppineet, kuten Lucretius, alkoivat ymmärtää sanat myös ”maailman luontona” (*The nature of the world*).¹⁹

Lucretius kuvaa, miten maa ei voi olla elävä olento²⁰, eikä jumala.²¹ Jumalien nimiä voi käyttää symbolisesti, ”kunhan vain pitää mielensä vapaana häpeällisistä uskomuksista.”²² Lucretius ei kuitenkaan kiellä jumalien olemassaoloa. Toisessa kirjassa hän esittää epikurolaisesti jumalien elävän ”...kaukana huolistamme ja kaukana ihmisten luota...”²³

Tämän lisäksi, että jumalat eivät vaikuta luonnon toimintaan tai saa ilmiöitä tapahtumaan, eivät ne ole myöskään luoneet maailmaa. Tästä esitetään todistus toisessa kirjassa²⁴ sekä uudelleen viidennessä kirjassa²⁵. Mielenkiintoisen viidennen kirjan todistuksesta tekee kohta jossa esitetään, että maailma ei ole syntynyt tai tehty ihmistä varten. Perustelu on looginen päätelmä:

”Vaikka en tietäiskään, mikä on esialkujen laatu,
väittää uskallan, olosuhteet tarkaten taivaan
ottaen huomioon moninaisia seikkoja muita,
ettei tietenkään jumalvoimat luonehet meille
maailmaa, niin paljon on vikakohtia siinä.”²⁶

Väitettä tukee myös ensimmäisessä kirjassa esitetty ajatus, että maailma on syntynyt atomien liikkeessa sattumalta sopiviin asemiin.²⁷ Tämä noudattaa Lucretiukselle ja epikurolaisuudelle tyypillistä anti-teleologiaa. Maailman synty ihmistä varten olisi tarkoittanut sitä, että maailma olisi syntynyt tarpeeseen anti-teleologian vastaisesti. Ihmisen olisi näin ollen myös täytynyt syntyä ennen maailmaa, mikä olisi tietenkin mahdottomuus.

Kiinnostavalla tavalla tämä käsitys on nykypäivään tullessa hämärtynyt. Syynä on se, että kykymme muokata ”vikakohtia” itsellemme paremmaksi, on ennennäkemättömällä tasolla ja mennyt jopa niin pitkälle, että voimme muokata organismien käytöstä geneettisesti,

¹⁸ French 1994, 5.

¹⁹ *ibid.*

²⁰ Lucretius II 652–654.

²¹ Numminen 1965, 109.

²² Numminen 1965, 13.

²³ Lucretius, II 648.

²⁴ Lucretius, II 167–183.

²⁵ Lucretius, V 195–234.

²⁶ Lucretius, V 195–199.

²⁷ Lucretius, I 1021–1028.

kuten E. O. Wilson väittää kirjassaan *Biophilia*²⁸. Lucretiukselle luonto oli pysyvämpi kokonaisuus, sillä konkreettinen kyky muokata ja manipuloida ympäristöä oli vielä suhteellisen vähäinen.

Lucretiuksen maailman selitys on vahvasti epikurolainen ja hän esittää kaiken elämän alun olevan maassa. Viidennessä kirjassa²⁹ Lucretius kuvaa kuinka maasta ensin syntyivät kasvit ja puut, sitten eläimet ja ihminen. Tätä prosessia ohjasi luonto. Se määräsi jokaiselle olennot, kasville ja sielullekin oman paikkansa³⁰.

Näin todistaen Lucretius pyrki siis osoittamaan, että luonnossa tapahtuvat ilmiöt olivat vain ja ainoastaan luonnollisia. Tuntemalla niiden alkuperän ihminen pystyi vapautumaan peloistaan. Lucretiukselle luonto oli turvallinen paikka siitä huolimatta, että siellä tapahtui vaarallisia asioita (esim. maanjäristyksiä ja salamaniskuja) ja eli vaarallisia eläimiä (kuten leijona). Tutkimalla luontoa näitä asioita pystyttiin tarvittaessa välttämään ja olemaan pelkäämättä. Lucretius esittää kuudennessa kirjassaan mm. ukkosesta perusteluja sen luonnollisesta alkuperästä, jotka olivat samoja kuin Sokrateella muutama sata vuotta aikaisemmin: ”... miksikä milloinkaan, kun taivas on kirkas, Juppiter ei salamaa jyrinöineen lennäätä maihin?³¹”.

Koska Lucretius nojaa teoksessaan voimakkaasti epikurolaisuuteen³² ja erityisesti Epikuroksen opetukseen, on esimerkiksi Roger French kyseenalaistanut hänen ajatustensa autenttisuuden kirjoittamalla: ”Lucretius kirjoitti filosofista latinankielistä runoutta, mutta tämä oli kreikkalaisen Epikuroksen imitointia.”³³. Tämä on kuitenkin hieman yksioikoinen tulkinta, sillä vaikka Lucretius seurasi tarkasti Epikuroksen oppeja ja olisi pitänyt tätä jopa enemmän hengellisenä johtajana kuin filosofina³⁴, ei voida väittää, että *De rerum natura* olisi vain latinaksi kirjoitettua Epikurosta. Elizabeth Hazelton Haight esittääkin, kuinka tasavallanaikainen runous nojasi aluksi voimakkaasti kreikkalaisten imitointiin, mutta lopulta kehittyi silmiinpistäviä persoonia, kuten esimerkiksi Lucretius³⁵. Lisäksi Paavo Numminen huomauttaa Lucretiuksen suomennoksen selitysosassa, että: ”Oikein on

²⁸ Wilson 1984, 108.

²⁹ Lucretius V 783–820.

³⁰ Lucretius, III 784–789

³¹ Lucretius, VI 400–401

³² Ks. liite 1.

³³ French 1994, 149.

³⁴ French 1994, 153–154.

³⁵ Hazelton Haight 1910, 245.

sanottu, että monin paikoin hänen teoksessaan siirrytään ahtaista päätelmistä väljemmille alueille 'Epikuros päättyy ja Lucretius alkaa'.³⁶

Tämä käy parhaiten ilmi kohdissa, joissa Lucretius kuvaa muita *henkiviä*. Ne välittävät hänen omaa, henkilökohtaista suhdettaan luontoon ja eläimiin. Lucretius kuvaa lämpimään sävyyn esimerkiksi vasikoiden³⁷, kilien³⁸ ja koiranpentujen³⁹ leikkiä. Erityisesti kohta⁴⁰, jossa Lucretius kuvaa emolehmiä, joka etsii uhriteuraaksi joutunutta vasikkaansa, on sympaattinen. Hanne Järveläinen tosin kirjoittaa pro gradu -työssään: ” Lucretiuksen tarkoituksena kuitenkin lienee ollut osoittaa, että myös eläimillä, niin kuin tällä lehmällä, on voimakkaat äidinvaistot⁴¹. Edellä mainittujen muiden kohtien valossa voidaan kuitenkin väittää, että myös kyseisessä kohdassa kuuluvat Lucretiuksen omat tunteet.

Lucretius tunsi siis selvästi huomattavaa kiintymystä eläimiä kohtaan, jopa siinä määrin, että voidaan puhua *biofilia*sta. Biofilia on E. O. Wilsonin esittämä ajatus siitä, että kiintymys muita elämänmuotoja kohtaan on osittain ihmiselle synnynnäistä⁴². Kohdat ovat selkeä osoitus siitä, että *De rerum natura* ei ole pelkästään epikurolaisen dogmin lävistämä esitys, vaan kuvaa myös paikoin Lucretiuksen henkilökohtaisia ajatuksia. Paavo Numminen kirjoittaaakin osuvasti kuinka: ”...tutkijan into erottaa hänet passiivisesta epikurolaisesta.”⁴³

Mutta oliko Lucretius tutkija? Hänen ajatuksensa ja esittämänsä selitykset ilmiöille lähestyvät monilta osin kiinnostavalla tavalla nykyisiä moderneja tieteellisiä selityksiä, kuten esimerkiksi atomiopin osalta. Roger French on kuitenkin esittänyt kirjassaan *Ancient natural history*, että antiikin luonnonfilosofia ei ollut tiedettä, sillä se ei täyttänyt modernin tieteen tunnusmerkkejä, kuten esimerkiksi objektiivisuutta, uskonottomuutta, manipulatiivista luonnetta, joka on tiiviisti linkittynyt teknologiaan tai universaaleja, usein matemaattisia, lakeja⁴⁴.

Näiden piirteiden siirtäminen sellaisenaan kahdentuhannen vuoden päähän menneisyyteen on anakronistista. Esimerkiksi absoluuttinen uskonottomuus roomalaisajalla kuulostaa

³⁶ Numminen 1965, 9.

³⁷ Lucretius, I 259–261.

³⁸ Lucretius, II 320.

³⁹ Lucretius, V 1067–1070.

⁴⁰ Lucretius, II 352–366.

⁴¹ Järveläinen 2013, 57.

⁴² Wilson 1984, 85.

⁴³ Numminen 1965, 243.

⁴⁴ French 1994, xi.

absurdilta, kun yhteiskunta oli paljon nykyistä vähemmän sekularisoitunut. Samaan aikaan Lucretiuksen käsitys jumalien sijoittumisesta ja niiden vaikuttamattomuudesta luonnon toimintaan *lähestyy* nykytieteen uskonnottomuutta. Edelleen, periaatteessa myös nykyisen historiatieteen tieteellisyys voidaan kyseenalaistaa vetoamalla Frenchin esittämiin teeseihin.

Mutta vaikka Lucretiusta ei tiedemieheksi voisikaan sanoa, hän oli merkittävä luonnon tuntija ja havainnoitsija. Hän esittää teoksessaan valtaisan määrän selityksiä eri ilmiöille, joista osa on hyvin lähellä nykyisiä modernin tieteen todistamia selityksiä. Hämmästyttävällä tavalla esimerkiksi Lucretiuksen selitys näkemiselle (asiat lähettävät pinnastaan ohuen ohuita kuvakalvoja, jotka silmään osuessaan aiheuttavat näkemisen⁴⁵) muistuttaa nykyistä selitystä, jossa esineet heijastavat silmään valoa, jonka aistimuksen aivot muuttavat lopulta kuvaksi. Edellä mainitun sekä monien muiden Lucretiuksen esittämien teorioiden ja selitysten oikeaa perusajatusta ei heikennä sekään, että esimerkiksi atomioppi tuli modernin tieteen todistamaksi vasta 1900-luvulle tultaessa. Lucretius toki esittää huomattavan määrän nykykriteereillä virheellistä tietoa, mutta tämä on nähtävä oman aikansa kontekstissa, ei modernin tieteen kautta.

Vaikka *De rerum natura* on hyvin filosofispainotteinen, pyrkii se myös tavallaan pragmatisoimaan luontoa hävittämällä siitä kaiken mystisen tai jumalallisen. Moraalinen tarkoitusperä taustalla Lucretius näki luonnon tutkimuksen sivistävän vaikutuksen ja liitti luontokäsityksen osaksi sivistynyttä ja oppinutta Rooman kansalaista. Yleisesitykseksi sitä ei kuitenkaan voi luonnehtia, vaan yhdeksi aikansa luontokäsityksistä. Diversiteetti tulee esille hyvin tutkimuksen siirtyessä käsittelemään Horatiusta ja Varroa.

Lucretiuksen merkitys roomalaisen luontokäsityksen esiintuojana on hyvin suuri. Hänen teoksensa tärkeys on rinnastettavissa Pliniuksen *Naturalis historiaan*, etenkin kun se epikurolaista luontokäsitystä kattavasti esittävänä kokonaisuutena on ainoa laatuaan.

⁴⁵ Ks. Lucretius, IV 216–217.

3. Horatius – Hyvän elämän jäljillä

Toisin kuin Lucretiuksen, Quintus Horatius Flaccuksen elämästä tiedetään huomattavan paljon Suetoinuksen kirjoittaman biografian ja hänen oman lausuntonsa perusteella⁴⁶. Horatius oli vapautetun orjan poika Venusiasta. Hänen isänsä järjesti pojalleen parhaan mahdollisen koulutuksen ja Horatius kävi kouluja Roomassa ja Ateenassa. Myöhemmin hän kuului Maecenaan piiriin⁴⁷ ja oli ystävä mm. Vergiliuksen kanssa. Lyyrikkona Horatius kuuluu Rooman suurimpiin. Tämä perustuu hänen runoutensa täydellisyyteen ja niissä annetun omakuvan syvyyteen ja yksityiskohtaisuuteen.⁴⁸ Horatiuksen koko tuotanto on säilynyt. Tätä tutkimusta varten on valittu lähteeksi hänen 30-luvulla eaa. kirjoittamansa satiirit.

Satiirit ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde luontokäsitystä tutkittaessa. Vaikka niiden itsetarkoitus ei olekaan kuvata luontoa, ne ovat arvokasta lähdemateriaalia, koska niistä käy ilmi kuinka luonto ja käsitykset siitä tulivat esiin ns. muissa asiayhteyksissä. Paavo Castrén tosin huomauttaa, että toisessa satiirikirjassa runot ovat saaneet uuden aspektin, kaupunkilais- ja maalaiselämän välisen vertailun, johon ensimmäisessä kirjassa oli viitattu korkeintaan epäsuorasti⁴⁹. Toisen kirjan kuudes satiiri käsittelee kokonaisuudessaan tätä aihetta, mutta myös esimerkiksi toisen kirjan seitsemännessä satiirissa on viittauksia siihen. Horatiuksen mieltymys luontoa ja maalaiselämää kohtaan on peruja lapsuudesta; Horatius oli maalaispoika⁵⁰. Maaseudulle hän palasi vielä myöhemmin ja vietti siellä aikaa, varsinkin sen jälkeen, kun Maecenas⁵¹ oli lahjoittanut hänelle maatilan Sabiinilaisvuorilta.

Satiireista on luettavissa epikurolaisia piirteitä, jotka antavat osviittaa siitä, kuinka Horatius suhtautui luontoon. Ensimmäisen kirjan kolmannessa satiirissa Horatius kirjoittaa: ”Kun oliot ryömivät esiin varhaisen maan pinnalle...”⁵² epikurolaista maailmanselitystä mukailleen. Horatiukselle maailman synty oli Lucretiuksen tapaan perusolemuksestaan anti-

⁴⁶ Howatson 2011, 287.

⁴⁷ Gaius Maecenas (k. 8 eaa.) oli roomalaisista kirjallisuuden tukijoista suurin. Hän perusti ympärilleen nk. piirin, johon kuului mm. Horatius, Vergilius, Propertius ja Varius. Hänen nimestään juontuu vieläkin kielessä oleva sana mesenaatti, joka tarkoittaa taiteiden tukijaa. (Howatson 2011, 342.)

⁴⁸ *ibid.*

⁴⁹ Castrén 2013, 24.

⁵⁰ Hazelton Haight 1910, 246.

⁵¹ Ks. viite 46

⁵² Horatius sat. 1.3., Castrén 2013, 55. Ensin ilmoitettu kertoo missä satiirissa kohta esiintyy ja toisena ilmoitettu viittauksen suomentajaan ja sivunumeron suomennoksessa.

teleologinen. Lisäksi viittaus epikurolaisuuteen löytyy myöhemmin toisen kirjan kolmannesta satiirista, jossa Horatius pilkkaa sairaan pojan äitiä taikauskaisesta jumalan pelosta⁵³.

Horatius myös ylistää kuinka luonnossa mahtavat luonnonlait saavat jokaisen käyttämään parhaita aseitaan, suden hampaitaan ja härän sarviaan⁵⁴. Horatius kirjoittaa parissakin kohtaa⁵⁵ luonnonlahjoista tarkoittaen ihmisen luonteen piirteitä, ominaisuuksia ja kykyjä. Epikurolaisittain siis luonto ohjailee ja on antanut tai synnyttänyt kaiken. Esimerkiksi siis luonteenpiirteet eivät ole jumalilta saatuja. Horatiuksen luontokäsitys perustui siis ainakin osittain epikurolaisiin ajatuksiin ja on mahdollista, että hän oli lukenut, tai ainakin tunsu Lucretiuksen *De rerum naturan* ja hänen ajatuksiaan.

Satiirit eivät kuitenkaan ole filosofista tai dogmaattista julistusta, kuten Lucretiuksen teos on. Ne käsittelevät moninaisia aiheita aina kohtuudesta gastronomiaan. Monin paikoin niistä löytyy kuitenkin suoria ja epäsuoria viittauksia Horatiuksen luontokäsitykseen. Esimerkiksi kuuluisassa ensimmäisen kirjan viidennessä satiirissa, jossa Horatius kuvaa matkaansa osana Maecenaan seuruetta Roomasta Brundisiumiin, hän mainitsee kuinka ”kiusalliset hyttyset ja suosammakot veivät unen.”⁵⁶. Tämä hyvin arkinen toteamus antaa mahdollisuuden samaistua Horatiukseen – hyttyset ovat yhä tänäkin päivänä kiusallisia.

Samaisessa satiirissa on myöhemmin toinen niin ikään arkinen tilanne, kun matkaseurue viettää iltaa maatilalla Caudiumissa. Kaksi seurueen jäsentä viihdyttää muita illallisella hyväntahtoisesti toisilleen irvailen. Toinen henkilöistä sanoo, että keskustelukumppani näyttää aivan villihevoselta.⁵⁷ Kuten nykyäänkin, oli tavallista hakea esimerkkejä luonnosta. Tässä tapauksessa ihmiseen liitetään eläimellisiä piirteitä, mutta vertauksia tehdään myös toisin päin.

Horatius hakee esimerkin luonnosta myös ensimmäisessä satiirissa, jossa on lyhyt faabeli muurahaisesta. Muurahaista ylistetään viisaaksi, kun se Horatiuksen mukaan tietoisesti kantaa kekoon niin paljon kuin kykenee, varustautuessaan tulevaisuutta varten.⁵⁸ Tässä vertaus tehdään toisinpäin. Muurahainen saa hyvin inhimillisen ominaisuuden, ihmismäisen

⁵³ Horatius sat. 2.3., Castrén 2013, 161.

⁵⁴ Horatius sat. 2.1., Castrén 2013, 130.

⁵⁵ Horatius sat. 2.3. & 2.4., Castrén 2013, 52 & 64.

⁵⁶ Horatius sat. 1.5., Castrén 2013, 73.

⁵⁷ Horatius sat. 1.5., Castrén 2013, 75.

⁵⁸ Horatius sat. 1.1., Castrén 2013, 29.

tietoisen viisauden. Se, ajatteliko Horatius muurahaisten todella pystyvän tietoiseen ajatteluun, on asia erikseen. Merkittävää on se, miten esimerkki kuvaa luontokäsitystä. Yhä edelleen monet sanonnoistamme ja kuvailuistamme ovat heijastumia siitä, kuinka luonto meille näyttäytyy (Esim. ”vapaa kuin taivaan lintu” tai ”käytökseltään sikamainen”).

Toinen faabeli on mestarillisessa⁵⁹ toisen kirjan kuudennessa satiirissa. Faabeli ei ole Horatiuksen oma, vaan tunnettu Aisopoksen eläintarina maalais- ja kaupunkilaishiirestä. Tarinan sanoma on se, ettei ole maalaiselämän voittanutta, vaikka se edellyttääkin tiettyjä kieltäytymyksiä⁶⁰. Tämä on myös koko satiirin aihe. Horatius arvosti maalaiselämää vaivalloisen ja täynnä velvollisuuksia olevan kaupunkilaiselämän ylitse. Tosin kirjan seuraavassa satiirissa kerrotaan, kuinka hänen luotto-orjansa Davus syyttää Horatiusta sanoen: ”Roomassa kaipaat maalle, maalla ollessasi kehu sitä vastoin kaupunkia maasta taivaaseen”⁶¹.

Tästä huolimatta, on selvää, että Horatiukselle maaseutu oli erityinen paikka. Hän kuvaa kuinka, ollessaan maaseutuasunnollaan, hän voi: ”...viettää ihania hetkiä joko lukemalla vanhojen mestarien teoksia tai nukkumalla ja olemalla tekemättä mitään unohtaen arkielämän murheet.”⁶². On siis otettava huomioon, että Horatius kuului eliittiin, eikä hänen tietenkään tarvinnut hoitaa raskasta maanviljelijän työtä maaseudulla ollessaan. Lisäksi Hazelton Haight kirjoittaa artikkelissaan maaseudun olleen Horatiukselle inspiraation lähde kirjoitustyössä⁶³.

Maaseutu tarjosi Horatiukselle rauhaa ja turvapaikan⁶⁴ kaupunkielämältä. Maaseudulla hän sai myös mahdollisuuden elää yksinkertaista elämää luonnonmukaisesti⁶⁵. Tämä viittaa siihen, että jo tuolloin oli käsitys kaupunkilaisten olemisesta, ainakin jossain määrin, erkaantuneita luonnosta ja luonnollisesta elämäntavasta. On kuitenkin muistettava, että vain osa ihmisistä asui tuolloin kaupungeissa. Esimerkiksi Walter Scheidel esittää Neville Morleyn rekonstruktioon nojaten, että 25 % Italian väestöstä asui kaupungeissa 1. vuosisadalla jaa., jos Roomaa ei lasketa, ja 40 % jos Rooma otetaan lukuihin mukaan⁶⁶.

⁵⁹ Castrén 2013, 204.

⁶⁰ Castrén 2013, 208.

⁶¹ Horatius sat. 2.7., Castrén 2013, 210.

⁶² Horatius sat. 2.6., Castrén 2013, 201.

⁶³ Hazelton Haight 1910, 246

⁶⁴ Horatius sat. 2.6., Castrén 2013, 199.

⁶⁵ Hazelton Haight 1910, 246.

⁶⁶ Morley 1996, viitattu lähteessä Ligt & Northwood 2008, 31.

Nämä luvut ovat tuskin olleet ainakaan suuremmat 1. vuosisadalla eaa. Vaikka urbaanin väestön määrät ovat tilastossa suuria ajalleen, osoittavat ne silti, että selvästi suurempi osa kansasta asui vielä maaseudulla. Lisäksi tavallisen maanviljelijän elämä poikkesi huomattavasti eliitin maaseutuasunnoilla vietetystä elämästä. Maanviljelijän työ oli raskasta, mutta yksinkertaista elämää pidettiin arvossa ja kyseessä oli hyvin kunniallinen ammatti. Yläluokan näkökulmasta luonnollisen elämän yhtenä edellytyksenä ajateltiin olevan asuminen lähellä luontoa, poissa kaupungista.

Toisen kirjan neljäs satiiri *Ruokasalin filosofiaa* antaa kuitenkin viitteitä siitä, että Horatius tiesi viljelemisestä ainakin vähän. Mahdollisesti myös tässä näkyy Horatiuksen maalaistausta. Tekstissä sanat on pantu erään Catiuksen suuhun ja luennolla kuulemiksi. Satiirissa sanotaan esimerkiksi, että ”Kaali, joka kasvaa kuivassa maassa on maukkaampaa kuin kaupunkipuutarhassa viljelty, eikä mikään ole mauttomampaa kuin keinokastellussa puutarhassa kasvanut.”⁶⁷. Vaikka satiiri käsittelee itse asiassa onnellista elämää ja syömistä,⁶⁸ Horatius luettelee suuren määrän tietoja, jotka viittaavat epäsuorasti hänen luonnontuntemukseensa. Tiedot siitä, mistä saa parhaita ostereita tai miten ruokittu villisika on maukkainta kertovat siitä, että tiettyjen alueiden tuotteita arvostettiin toisten ylitse. Satiirista jää kuitenkin selviämättä se, mistä tämän arveltiin aikanaan johtuvan. Ei siis voida sanoa, ajatteliko Horatius näiden eri ominaisuuksien olevan perua esimerkiksi alueiden erilaisista luonnonoloista. Selvää kuitenkin on, että hänellä oli jostain saatua tai hankittua tietämystä asioista. Se miksi Horatius näkee tärkeäksi kertoa näistä asioista, voidaan nähdä liittyvän Rooman eliitin sosiaaliseen rakenteeseen. Edellä mainittu tietoisuus tuli varmasti parhaiten esiin yleisesti järjestetyillä roomalaisilla illallisilla, joiden merkitystä sosiaalisena instituutiona ei voi Ray Laurencen mukaan aliarvioida niiden ruokailuhuoneen ulkopuolella esiintyviä hierarkioita vahvistavan roolinsa takia⁶⁹.

Tällainen huippulaatuisella ruoalla nautiskelu kuului varmasti roomalaisen eliitin hyvän elämän tavoitteluun. Ray Laurence kirjoittaakin, että suurimmalle osalle antiikin ajan ihmisistä syöminen oli vain tapa saada päivän kalorit selviytymistä varten, mutta varsinkin rikkaille keino kokea uusia tuntemuksia⁷⁰. Jos siis hyvän elämän eräänä merkittävänä

⁶⁷ Horatius sat. 2.4., Castrén 2013, 178–179.

⁶⁸ Castrén 2013, 182.

⁶⁹ Laurence 2010, 87–88.

⁷⁰ Laurence 2010, 87.

ominaisuutena oli syöminen, kuten satiirin luennoitsija esittää,⁷¹ voidaan sanoa, että tavoittelijan tuli tuntea luontoa ainakin siinä määrin, että tiesi missä kasvatettua kaalia kannatti ostaa. Horatius ainakin hallitsi tämän tiedon.

Tässä on myös juonne Lucretiukseen. Pelkojen ja tuskan poistuminen elämästä luonnontutkimuksen kautta, kuten Lucretius esittää⁷², merkitsi hyvän elämän alkua. Tässä valossa luontokäsityksen voisi nähdä olevan osana käsitystä hyvästä elämästä. Oman ympäristön tunteminen lisäsi mahdollisuuksia tehdä valintoja esimerkiksi juuri ruoan suhteen ja tavoitella siten hyvää elämää.

Horatiuksen teoksen tietynlainen arkisuus erottaa sen toisaalta Lucretiuksesta, mutta myös Varrosta yleismaailmallisuudellaan. Varron teos, kuten seuraavassa huomataan, on myös arkipäiväinen ja tavallaan jokapäiväistä elämää kuvaava, mutta keskittyy maatalouden ja maanviljelijöiden kontekstiin. Horatiuksen merkitys luontokuvan välittäjänä onkin, kuten sanottua, juuri nämä niin sanotusti itsetarkoituksettomat maininnat luonnosta. Ne ovat yläluokkaisen ihmisen mainintoja, eikä Horatiuksen mielikuviin luonnosta ja maaseudusta liity esimerkiksi työtä ja raskaita päiviä peltotöissä, vaan päinvastoin rauhaa ja vapautta olla tekemättä töitä. Maaseutu tarkoitti myös inspiraation lähdettä ja sopivaa ympäristöä esimerkiksi kirjoittaa. Se toimi myös vastakohtana kaupungille – parivaljakko, joka on tuttu myös nykyään.

⁷¹ Castrén 2013, 182.

⁷² Lucretius, II 59–61.

4. Varro – Voittoa luonnosta

Marcus Terentius Varro syntyi vuonna 116 eaa. Reaten (nykyinen Rieti) kaupungissa Sabiinilaisalueella⁷³. Häntä ei tule sekoittaa aikalaiseensa Publius Terentius Varroon. Tässä tekstissä käytetään M. T. Varrosta lyhyesti nimitystä Varro. Quintilianuksen mukaan hän oli oppinein kaikista roomalaisista⁷⁴. Varro kirjoitti pitkän elämänsä aikana valtavan tuotannon, joka käsitti yli 600 kirjaa, mutta joista vain maanviljelystä käsittelevä kolmiosainen teos *Rerum rusticarum libri III* tai lyhemmin *De re rustica* on säilynyt kokonaan⁷⁵.

De re rustica on dialogimuotoon kirjoitettu opas maataloudesta. Sen ensimmäinen osa käsittelee maatilaa itsessään, sen rakennuksia ja varusteita, sekä viljelijän vuotta yleisesti. Toisessa kirjassa käsittelyyn tulee nauta- ja lammaskarja, sekä muita maatilalla hyödyllisiä eläimiä, kuten koirat, aasit ja hevoset. Myös orjia käsitellään toisessa kirjassa lyhyesti. Kolmas kirja taas keskittyy pienempiin eläimiin kuten siipikarjaan ja mehiläisiin.⁷⁶

Varro ryhtyi kirjoittamaan teosta vanhoilla päivillään mainiten ensimmäisen kirjan alussa, kuinka: ”Kahdeksaskymmenes vuoteni laittaa minut keräämään tavarani ennen lähtöä tästä elämästä”⁷⁷. Teoksensa Varro omistaa vaimolleen Fundanialle, sillä tämä oli ostanut itselleen tilan ja halusi tehdä siitä tuottavan hyvällä viljelyllä. Tämä oli myös syy kirjoittaa *De re rustica*:

“...koska olet ostanut maatilaa ja haluat tehdä siitä tuottavan hyvällä viljelyllä sekä vetoat apuuni, yritän auttaa; ja kun minulla on viisaus neuvoa sinua kunnollisessa toiminnassa en pyri tekemään sitä vain elinaikanani, vaan myös kuolemani jälkeen.”⁷⁸

Varron syvä oppineisuus näkyy kirjan sisällössä ja rakenteessa. Dialogimuotoisenakin se on hyvin analyttinen ja käsittelee aiheita tarkasti. Omaa kieltään Varron oppineisuudesta

⁷³ Howatson 2011, 588.

⁷⁴ *ibid.*

⁷⁵ Howatson 2011, 589.

⁷⁶ Howatson 2011, 184.

⁷⁷ *ibid.*

⁷⁸ "... since you have bought an estate and wish to make it profitable by good cultivation, and ask that I concern myself with the matter, I will make the attempt; and in such wise as to advice you with regard to the proper practice not only while I live, but even after my death." (Varro I, I. Hooper & Ash 1967, 161.)

puhuu se, että hän oli Pliniuksen huomattava latinankielinen lähde⁷⁹. Teoksessa näkyy hyvin Varron taipumus käsitellä asioita jakaen ne osasiin ja taas pienempiin osasiin, joskin tällöin analyysi venyy suuriin mittoihin⁸⁰.

Teoksessa esitetään suuri määrä tietoja liittyen maatalouteen. Varro on kiinnostunut siitä, miten asiat ovat, eikä esimerkiksi siitä, miksi jokin on niin kuin on. Tämä johtuu siitä, että oppaan fokuksena ei ole selittää ilmiöitä, vaan opastaa lukijaa mahdollisimman tuottoisaan maatilaa ylläpitämään. Tämä erottaa hänen kirjansa esimerkiksi Lucretiuksen *De rerum naturasta*, jossa pyritään juuri selittämään ilmiöiden syitä. Esimerkiksi ensimmäisessä kirjassa⁸¹ Varro kuvailee erityyppisiä maalajeja ja kuvaa mitkä niistä ovat hedelmällisiä ja mitkä eivät, muttei kuitenkaan selitä, mistä nämä erot johtuvat. Viljelijälle olennaista ei ollutkaan tietää miksi tietty maatyyppe tuottaa parempaa satoa toiseen verrattuna vaan yksinkertaisesti olla tietoinen siitä, minkälaiseen maahan kannattaa kylvää.

Tuoton tavoittelu näkyy läpi teoksen voimakkaasti. Käytännössä kaikki ohjeet ja opastukset, niin viljeltävien kasvien kuin kasvatettavien eläintenkin osalta on annettu, ymmärrettävästi, tilan voitollista toimintaa silmällä pitäen. Myös Järveläinen tuo asian esille useassa kohdassa *Pro gradu* -työssään, jossa hän käsittelee kotieläinten kohtelua antiikin Roomassa⁸².

Vaikka *De re rustica* on kirjoitettu oppaaksi ja keskittyy käytännön ohjeisiin, sen avulla voi päästä käsiksi Varron luontokäsitykseen. Nämä käsitykset näkyvät paljolti epäsuorasti ja ne on luettava rivien välistä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että niiden tulkitseminen olisi välttämättä vaikeaa. Varron luontokäsitys on nimittäin pohjana hänen tiedoilleen ja ohjeilleen.

Varro tekee selvän rajauksen sen välille, mikä lasketaan viljelyksi ja mikä ei. Varron mukaan esimerkiksi karjan kasvatus ei ole maanviljelystä, koska: ”...karjan laiduntaminen ei tuota sitä, mikä kasvaa maassa, vaan repii sen pois hampaillaan...”⁸³. Viljelyä oli siis se,

⁷⁹ French 1994, 229.

⁸⁰ Hornblower & Spawforth 1996, 1582.

⁸¹ Varro I, IX. Hooper & Ash 1967, 203–205. Viitteessä Varron perässä olevista roomalaisista numeroista ensimmäinen viittaa kirjan numeroon (I–III) ja jälkimmäinen kappaleeseen. Viitteen toinen osa kertoo miltä sivulta teksti löytyy käännöksessä. Huomioitavaa on myös, että käännöksessä parillisilla sivuilla kulkee latinankielinen teksti ja parittomilla englanninkielinen käännös. Näin ollen esimerkiksi sivut 203 ja 205 ovat peräkkäisiä sivuja käännöksessä.

⁸² Esimerkiksi Järveläinen 2013, 48.

⁸³ Varro II, johdanto. Hooper & Ash 1967, 309.

mikä tuotti tuloa suoraan maasta, kuten vilja tai vihannekset. Karjan sekä muiden maatilan eläinten kasvatusta kuului toki maatalouden piiriin, muttei ollut viljelyä. Tässä kyse on selvästi siitä, mistä Varro katsoi saatavan tuoton olevan peräisin, eikä se ehkä itsessään kuvasta hänen luontokäsitystään.

Toisessa kirjassaan, jossa Varro käsittelee juuri maatilan eläimiä, hän keskittyy kuvauksessaan suurkarjaan ja muun muassa koiriin sekä aaseihin. Hän opastaa lukijaa esimerkiksi lampaiden⁸⁴, vuohien⁸⁵, sikojen⁸⁶ ja nautakarjan⁸⁷ kasvattamisessa. Ohjeet ovat yksityiskohtaisia ja ne opastavat lukijaa oikeanlaisen suojan rakentamisesta, sopivasta ruoasta sekä hyvän yksilön ominaisuuksista. Esimerkiksi lampaista hän sanoo: ”Jalkojen pitää olla lyhyet ja tulee huomioida, että hännän pitää olla Italiassa pitkä, mutta Syyriassa lyhyt”⁸⁸. Vastaavia tarkkoja kuvauksia esiintyy joka puolella kirjaa. Varron kyky antaa hyvin yksityiskohtaisia ohjeita eri lajien suhteen, merkitsee sitä, että hänen täytyi tuntea niiden käyttäytymistä ja olemusta tarkoin. Voidaan olettaa, että Varro ymmärsi myös villien eläinlajien eroavan ominaisuuksiltaan toisistaan runsaasti ja luonto varmasti, muutenkin kuin maatalouden osalta, näyttäytyi hänelle monimuotoisena.

Varro näki luonnon myös jonkinlaisena synkronoituna kokonaisuutena. Ensimmäisessä kirjassa⁸⁹ hän kuvaa vuotta ensin auringon mukaan vuotena ja sitten kuun mukaan kuukausittain kertoen mitä minäkin ajanjaksona tulee tehdä. Luonto siis ikään kuin asetti aikataulun viljelijälle, ja viljelijän tuli tuntea tämä aikataulu, jotta hän voisi tehdä voittoa tilallaan. Tämä on yhteydessä myös edellä mainittuun luonnon monimuotoisuuteen, eri kasvit tuli kylvää, kitkeä ja sadot korjata eri aikoihin. Osittain tämä aikataulu siis oli seurausta viljeltävien kasvien ja kasvatettavien eläinten erilaisuudesta.

Nämä kuvastavat myös jälleen Varron oppineisuutta. Hänen valtaiset tietonsa saivat luonnon näyttämään melko rationaaliselta. Viljeleminen toimi tiettyjen lainalaisuuksien mukaisesti, eläimet omiensa ja kasvit omiensa. Mutta tästä huolimatta Varro esittää teoksessaan muutamia uskomuksia, joilla ei ole todellista perää, ainakaan nykytietämyksen mukaan. Yhdessä tällaisessa kohdassa Varro puhuu erään kirjansa henkilön, Agrasiuksen

⁸⁴ Varro II, II. Hooper & Ash 1967, 331 – 343.

⁸⁵ Varro II, III. Hooper & Ash 1967, 345 – 351.

⁸⁶ Varro II, IV. Hooper & Ash 1967, 351 – 365.

⁸⁷ Varro II, V. Hooper & Ash 1967, 365 – 379.

⁸⁸ Varro II, II. Hooper & Ash 1967, 333.

⁸⁹ Varro I, XXVII – XXXVII. Hooper & Ash 1967, 247 – 263.

suulla sanoen: ”Opin säännön isältäni’, sanoi Agrasius, ’etten keritse lampaitani, mutten myöskään leikkaa hiuksiani pelosta, että jos teen sen, kun kuu kasvaa, saatan tulla kaljuksi.”⁹⁰.

Tämä kuvastaa luontokäsityksen monimuotoisuutta. Rationaalisen ja käytännöllisen tiedon rinnalla oli myös uskomuksellista tietoa, joka ei välttämättä perustunut havaintoon, vaan kuulopuheisiin ja sukupolvien ajan välittyneisiin uskomuksiin. Toisaalta, kaikki eivät uskomuksiakaan nielleet purematta. Lucretius paneutuu *De rerum Naturassa* esimerkiksi kumoamaan mytologisten taruolentojen olemassaolon⁹¹. Varron kohdalla on tosin mahdollista, että kyseinen kohta oli eräänlainen vitsi ja kirjoitettu lukijan viihdytykseksi.

Välittömästi toisen kirjan alussa Varrolla on maininta maalaisten ja kaupunkilaisten erosta. Varro kirjoittaa:

”Eivät nuo suuret miehet, meidän esi-isämme, suotta asettaneet maalla asuvia roomalaisia kaupungissa asuvien edelle. Sillä maalla ne, jotka asuvat huviloillaan ovat laiskempia kuin ne, jotka ovat ryhtyneet tekemään työtä maalla, joten he ajattelivat, että kaupunkiin asettuvat ovat veltompia kuin ne, jotka asustavat maaseudulla.”⁹².

Tämä kertoo jo Horatiuksen kohdalla mainitusta maanviljelijän työn arvostuksesta. Lähellä luontoa eläminen nähtiin myös luultavasti hyveellisenä, sillä, kuten Brooke Holmes artikkelissaan *Greco-Roman Ethics and the Naturalistic Fantasy*, kirjoittaa: ”Hellenistisen ajan eettisissä teorioissa pääkoulukunnat yhtyivät ajatuksessa, että elämän *telos* (päämäärä tai tavoite), on elää yhteisymmärryksessä luonnon kanssa tai sen mukaisesti...”,⁹³. Tämä päti oletettavasti myös roomalaisajalla.

Varro käsittelee lyhyesti myös ihmisen alkuperää. Hän esittää, että ihminen ja lammaslaumat ovat olleet aina olemassa ja ihminen on kehittynyt askel askeleelta kohti nykyistä aikaa⁹⁴. Tämä eroaa esimerkiksi Lucretiuksesta siinä, että Varro esittää ihmisen

⁹⁰ ”I learned this rule from my father’, said Agrasius, ’and I keep it not only in shearing my sheep but in cutting my hair, for fear that if I have it done when the moon is waxing I may become bald’.” (Varro I, XXXVII. Hooper & Ash 1967, 261.)

⁹¹ Lucretius, V 878 – 924.

⁹² Varro II, johdanto, Hooper & Ash 1967, 307.

⁹³ Holmes 2014, 571.

⁹⁴ Varro II, johdanto, Hooper & Ash 1967, 313.

ikuisena, mitä Lucretius ei tee. Toisaalta Varro näki ihmisen kehittyneen aikojen saatossa, eikä ihminen ole ollut aina ns. valmiissa tilassa. Saman ajatuksen esittää myös Lucretius⁹⁵.

Tietyiltä osin Varrolla, niin ikään Lucretiuksen tapaan, esiintyy kohtia, jotka on kirjoitettu tieteellisiä periaatteita lähestyvästi. Varro kirjoittaa ensimmäisessä kirjassaan:

”Luonto on antanut meille kaksi reittiä maatalouteen, kokeilun ja imitoinnin... ..Meidän pitäisi tehdä molempia – imitoida toisia ja yrittää kokeilun kautta jotain erilaista, seuraten systeemiä sattuman sijasta...”⁹⁶.

Roger French, kuten jo mainittua, kritisoi antiikin luonnon filosofien toiminnan kutsumista tieteelliseksi kirjassaan, mutta hänen argumenttinsa eivät kata aihetta täysin. Hän esimerkiksi kirjoittaa: ”Luonnonfilosofian yksi tavoite oli ymmärtää luontoa, mutta koska päämäärä ei sisältänyt manipulointia, se käyttänyt teknologiaa.”⁹⁷. Näin ollen se ei myöskään olisi ollut eksperimentaalista, eikä tiedettä. Varro selkein sanoin antaa kuitenkin ymmärtää, että maatalous olisi kehittynyt juuri kokeilemalla. Näin ollen sitä, että joku päätti kyntää toisen kerran, enemmän tai vähemmän syvään⁹⁸ oli mitä luultavimmin perua ajatuksesta, että tällä voitaisiin mahdollisesti jotenkin parantaa esimerkiksi viljasatoa, eli manipuloida maan tuottoa. Tässä aura toimi oman aikansa teknologiana. Vaikka siis antiikin luonnonfilosofiaa ei nykykriteerein tieteeksi voisikaan kutsua, astuu French harhaan sanoessaan, ettei modernin tieteen piireitä voi juuri löytää muinaisesta maailmasta, sillä mitä muuta mainittu kyntämis-esimerkki olisi, kuin tieteellistä eksperimentaalisuutta?

Varron teos ei ehkä kuitenkaan didaktisena oppaana edusta luonnonfilosofiaa suoraan. Sen tarkoitus on olla käyttökelpoinen jokapäiväisessä elämässä maatilalla. Silti se välittää luontokäsitystä erinomaisesti, sillä maatalous kytkeytyy luontoon ja sen tuntemukseen saumattomasti ainakin viljeltävien kasvien ja kasvatettavien eläinten osalta. Varrolle luonto oli ensisijaisesti paikka saada rahaa ja tehdä tuottoa. Tämän hyvin pragmaattisen kuvan välittyminen hänen teoksestaan on siksi loogista. Paljoa ei voida sen perusteella sanoa

⁹⁵ Lucretius, V 925 – 1296.

⁹⁶ ”For nature has given us two routes to agriculture, experiment and imitation... ..We ought to do both – imitate others and attempt by experiment to do some things in a different way, following not a chance but some system...” (Varro I, XVIII. Hooper & Ash 1967, 231 –233.)

⁹⁷ French 1994, xii.

⁹⁸ Varro I XVIII. Hooper & Ash 1967, 233.

hänen henkilökohtaisimmista ajatuksistaan luontoa kohtaan, sillä kuvailut esimerkiksi eläimistä ovat hyvin neutraaleja, mutta samalla oppaan tyyliin sopivia.

5. Roomalainen luontokäsitys

Luontokäsityksen diversiteetti osoittautui näkyväksi, ellei jopa dominoivaksi piirteeksi tässä tutkimuksessa. Luonto, sen eliöt sekä ilmiöt olivat usein ja monipuolisesti käsitelty aihe. Tämä myös kuvastaa luontokäsitystä yleensä; niitä oli yhtä monta, kuin käsittäjiäkin. Skaala vaihteli Varron pragmatismista Lucretiuksen syvän filosofiseen näkemykseen.

Lähdekirjailijoiden tausta ja omat motiivit vaikuttivat aiheen suosioon. Lucretius paneutui kirjoittamaan luonnosta ja sen ilmiöistä erityisellä pietetillä, sillä aiheen ymmärtäminen oli vitaalia hänen edustamansa epikurolaisen koulukunnan hedonistis-eettisen filosofian kannalta. *Ataraxian* saavuttaminen vaati Lucretiuksen mukaan tarkkaa luonnontutkimusta ja -tuntemusta.

Horatius taas sai innoitusta luonnosta ollessaan syntyperäinen maalainen. Hänelle maaseutu tarkoitti rauhaa kaupungin melskeestä ja vilskeestä. Tämä on tavallista symboliikkaa myös nykypäivänä – maaseudun rauha on kaikille tuttu käsite. Horatius oli joka tapauksessa varmasti lopulta enemmän kaupunkilainen, arvosti kaupungin tarjoamia mukavuuksia ja asui siellä suurimman osan ajastaan. Ehkä maaseudun viehätys olisi kärsinyt liian siellä vietetyn ajan takia.

Mutta kaikille maaseutu ei kuitenkaan merkinnyt vapaata aikaa ja rauhaa samaan tapaan kuin eliitille. Maaseutu ja luonto olivat monille myös elinkeino. Viljely, karjankasvatus ja maatalous yleensä olivat myös suosittu aihe kirjoittajien keskuudessa. Varron maatalousopas on tästä oiva esimerkki.

Maanviljelijän täytyi tuntea luonnon syklejä sekä eläinten ja kasvien ominaisuuksia hyvinkin yksityiskohtaisesti saadakseen hyvän sadon ja runsaasti tuottoa. Tämä käy ilmi Varron maatalousoppaasta, joka antaa ohjeita maatilán järjestämisestä ja ylläpitämisestä huomattavan tarkasti eritellen.

Luontokäsityksen monimuotoisuus johtuu osaltaan myös sen sijoittumisesta laajempaan kontekstiin. Se kytkeytyy monin osin toiseen antiikin aikana suosittuun aiheeseen, hyvän elämän tavoitteluun. Tuntemalla luontoa voitiin päästä eroon toisaalta peloista ja tuskasta, kuten Lucretius osoittaa, ja näin saavuttaa *ataraxia*. Toisaalta taas tällä tiedolla voitiin

maksimoida omaa henkilökohtaista nautintoa esimerkiksi ruoan suhteen, kuten Horatiuksen kohdalla käy ilmi.

Luonto ja maaseutu tarjosivat ihmiselle mahdollisuuden elää yksinkertaista ja luonnonläheistä elämää. Kaupunkilaiset nähtiin jossain määrin erkaantuneina luonnollisesta elintavasta ja heidät miellettiin, maanviljelijän työn raskauteen nähden, laiskoina ja veltostuneina mukavuuksiensa keskellä. Raskas työ ja yksinkertainen, symbolisesti hyveellinen elämä takasi kuitenkin maanviljelijän ammatin arvostuksen roomalaisessa yhteiskunnassa. Kuten nykyäänkin, ruoan tuotanto toimi koko yhteiskuntaa ylläpitävänä voimana ja sen merkitys oli ennen koneistumista ja tekniikan kehittymistä erityisen korostunut.

Antiikin luontokäsitys oli siis jossain määrin vastakohtainen. Toisille, käytännössä rikkaille ja eliitille, se oli rauhaista ja idyllinen paikka, kun taas tavalliselle maanviljelijälle ja tilan orjalle se merkitsi työtä ja raadantaa, mutta ehkä myös niukkaa elantoa. Luonto oli vastapainona kaupungille ja etenkin pääkaupunki Roomalle.

Verratessa roomalaista luontokäsitystä nykyiseen luontokäsitykseen näyttävät tulokset kahtiajakoisina. Toisaalta moni asia on muuttunut. Teknologian kehittyessä luonnon ja ympäristön pysyvyys on vähentynyt ja kykymme vaikuttaa siihen on kasvanut moninkertaiseksi. Lisäksi yhä harvempi meistä asuu vakituisesti maaseudulla, on kosketuksissa luontoon päivittäin tai työskentelee esimerkiksi maanviljelyksen parissa.

Toisaalta taas luonto on säilyttänyt merkityksensä ihmiselämässä. Jo antiikin aikana haettiin esimerkkejä luonnosta ja monet kielen ilmaisu ovat ottaneet innoituksensa luonnosta. Samalla tavalla luonto on yhä pakopaikka kaupungista. Selkeä käsitysero kaupungin ja maaseudun välille on myös hyvin vanhaa perua. Myös kaupunkilaisen ja maalaisen käsitteet olivat tuttuja jo antiikin aikana ja niihin liitettiin samanlaisia, osin stereotyyppisiä ominaisuuksia kuin nykyäänkin.

Nämä kaksi piirrettä kuitenkin osoittavat luonnon merkityksen ihmiselle. Se, että käsitys luonnosta on muuttunut, merkitsee jo pitkään jatkunutta traditiota tutkia sitä ilmiöineen ja pohtia sen merkitystä. Edelleen myös muuttumattomana säilyneet piirteet tuovat esiin sen tärkeyttä ilmentämällä luonnon merkityksen jatkuvuutta.

Millainen antiikin luontokäsitys siis lopulta oli? Se oli käytännöllinen ja tehokas, kuten Varro osoittaa. Toisaalta se oli osa jokapäiväistä arkea ja elämää, siis jotain, mikä kosketti jokaista, niin kuin se Horatiuksen teoksesta käy ilmi. Luonto nähtiin myös sikäli arvokkaana, että sen tutkimista pidettiin tärkeänä ja Lucretiuksen neuvo luonnon tarkasta tutkimuksesta on pätevä yhä tänäänkin. Luontokäsitys oli ennen kaikkea siis osa sivistystä jo antiikin aikaan. Tätä tukee mitä täydellisimmin Lucretiuksen sanat:

”Näin siis hiljalleen näköpiiriin saattavi aika
kaiken, vaan ajatus kohottaa valon äärihin sitten:
Huomaa selvenevän yhä toisen jälkehen toisen,
kunnes vihdoinkin sivistyksen tultu on huippuun”.⁹⁹

⁹⁹ Lucretius V, 1454–1457.

Lähteet

Alkuperäislähdekirjallisuus:

Castrén, Paavo, Berg, Ria, Tuukkanen, Tiina & Horatius Flaccus, Quintus. 2013. Pakinoita antiikin Roomasta: Horatiuksen satiirit. Helsingissä: Otava. Sisältää tekijän suomennoksen Quintus Horatius Faccuksen satiireista.

Cato, Marcus Porcius & Varro, Marcus Terentius 1967. On agriculture. (Repr. painos) London: Heinemann. The Loeb classical library; ISSN no. 283. First printed 1934.

Lucretius Carus, Titus & Numminen, Paavo. 1965. Maailmankaikkeudesta. Porvoo: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus:

Concise Routledge encyclopedia of philosophy. 2000. London; New York: Routledge, Condensed version of: Routledge encyclopedia of philosophy.

Beard, Mary, North, John A. & Price, Simon R. F. 1998. Religions of Rome .Vol. 1, A history. Cambridge: Cambridge University Press.

Castrén, Paavo, Berg, Ria, Tuukkanen, Tiina. & Horatius Flaccus, Quintus. 2013. Pakinoita antiikin Roomasta: Horatiuksen satiirit. Helsingissä: Otava. Sisältää tekijän suomennoksen Quintus Horatius Faccuksen satiireista.

Elizabeth Hazelton Haight 1910. The Feeling of the Ancients for Nature, with Special Reference to Quintus Horatius Flaccus. The Classical Weekly 3 (29), 242-247.

French, Roger 1994. Ancient natural history: histories of nature. London: Routledge. Sciences of antiquity ISSN.

Holmes, Brooke 2014. Greco-Roman Ethics and the Naturalistic Fantasy. Isis 105 (3), 569-578.

Hornblower, Simon & Spawforth, Anthony 1996. The Oxford classical dictionary. (3. ed. painos) New York: Oxford University Press. Kansipaperissa lisäksi alanimeke: The ultimate reference work on the classical world.

Howatson, M. C. 2011. The Oxford companion to classical literature. (3rd ed. painos) Oxford; New York: Oxford University Press.

Järveläinen, Hanne. 2013. Hyötyä ja huvia: antiikin roomalaisten kotieläimet latinankielisessä kirjallisuudessa. Jyväskylä: Pro gradu -työ: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, yleinen historia.

Laurence, Ray, 2010. Roman passions: a history of pleasure in Imperial Rome. London; New York: Continuum.

Ligt, Luuk, de, & Northwood, Simon. 2008. People, land, and politics: demographic developments and the transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14. Leiden; Boston: Brill,. Mnemosyne, bibliotheca classica Batava. ISSN 303; Mnemosyne, bibliotheca classica Batava. ISSN.

Lucretius Carus, T. & Numminen, P. 1965. Maailmankaikkeudesta. Porvoo: WSOY.

Wilson, Edward. O. 1984. Biophilia. Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Liitteet

1. Epikurolaisuus

Epikurolaisuus oli Kreikkalaisen Epikuroksen (341 – 271 eaa.) Ateenassa perustama filosofikoulukunta. Epikuros oli kotoisin Samokselta, mutta vietti ison osan elämästään Ateenassa. Itse Epikuroksen kirjoituksista on säilynyt vain fragmentaarisia kappaleita ja epäsuoria viittauksia, joista tärkein on roomalaisen Lucretiuksen *De rerum natura*.

Epikurolaisen opin kolme ominaispiirrettä olivat anti-teleologia, empiristinen epistemologia sekä hedonistinen etiikka. Tässä tekstissä avataan kaikki kolme käsitettä yksinkertaistetusti ja siten, että ne palvelevat parhaiten itse tutkimusta. Liitteessä esitetyt tiedot perustuvat teokseen *Concise Routledge encyclopedia of philosophy* (2000), 244 – 245 & 879, sekä Paavo Nummisen *De rerum naturan* suomennoksen (1967) selitysosioihin.

Teleologia eli oppi tarkoituksperäisyydestä pyrkii selittämään yksinkertaistetusti asioita niin, että X on seurausta Y:stä tai esiintyy sen takia. Epikurolaisuus edustaa juuri päinvastaista, eli anti-teleologiaa. Toisin sanoen, mikään ei ole syntynyt tarpeeseen vaan tarkoitus syntyy vasta subjektin synnyn jälkeen. Esimerkkinä, jalat eivät syntyneet tarpeesta liikkua, vaan liike on seurausta jalkojen synnystä. Periaatteessa malli X seuraa Y:stä kääntyy ympäri.

Empiristinen epistemologia seuraa epikurolaisten ja varsinkin Lucretiuksen voimakkaasti edustamasta kannasta aistien erehtymättömyydestä. Maailma on atomeista koostuva materialistinen kokonaisuus ja todellisuutemme perustuu aistihavaintoihimme.

Epikurolaisille nautinto oli elämässä päätavoite. Tavoiteltu tila oli *ataraxia* eli tasapainoisen nautinnon tila, jossa on päästy eroon kahdesta pahasta, pelosta ja tuskasta, joista tärkeimpinä kuoleman- ja jumalten pelko. Nautinnon tuli siis olla *katastemaattista* eli tasapainoista *kineettisen* eli ruumiin ja hengen kiihotukseen perustuvan sijaan.